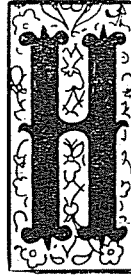

Tasavvuf

Dr. Ahmed Subhi
FURAT

Hâtim'ul Esam (V. 237/851)

akimâne sözleri dolayısıyla "Bu ümmetin Lukman'ı" diye tanınan (1) Ebû Abdîrrahmân Hâtim b. Unvân b. Yûsuf el-Esam Belh şehrinde doğdu. El-Mü-sennâ b. Yahyâ el-Muhârîbî'nin (v. 223/837) mevlâsı idi (2). Önceleri Şeddâd b. Hâkim'in sohbetlerinde bulunmuştu (3). Fakat onun tasavvuf sahasında ki asıl üstâdı, birçok fikirlerinin tesiri altında kaldığı görülen meşhûr sûfi Ebû Ali Şakik b. İbrâhîm el-Belhî idi (4).

Her ne kadar "El-Esam" (az işitir) diye anılmış ise de bunun aslı yoktu ve bu şekilde zikredilmesinin sebebi şuydu: Bir gün hanımın biri kendisine gelmiş, bir mesele soruyordu. İşte bu sırada nasılsa bir ses işitilmişti; hanım pek mahcubtu. Ama Hâtim unutulamayacak nezâketini göstermekte gecikmemiş ve hemen "Sesini yükselt!" demişti. Böylelikle kulağının ağır işitir olduğunu göstermek istemişti. Buna pek sevnen kadın, onun sesi işitmediğine inanmıştı. İşte bugünden sonra herkes kendisiyle yüksek sesle konuşuyordu (5).

Hâtim'ul-Esam hadis te rivâyet etmişti. İbn'ul-Cevzî (v. 597/1200) her ne kadar onun, Saîd b. Abdillâh el-Mâhiyânî, İbrâhîm b. Tahmân, Mâlik, ez-Zuhrî, Enes şeklinde uzanan isnâd zinciriyle naklettiği "Kuşluk namazım kıl; zira bu Ebrâr'ın namazıdır; evine girdiğin zaman selâm ver ki evinin

(1) Târihu Bağdâd, VIII, 245; Şezerât, II, 87.

(2) Tabakât'us-Sulemî, 91; 61; Sıfat'us-safva, IV, 134.

(3) El-Muhtâr, 102/b.

(4) Tabakât'us-Sulemî, 91; Risâlet'ul-Kuşeyriye, 17; Sıfat'us-safva, IV, 134.

(5) Risâlet'ul-Kuşeyriye, 17; Târihu Bağdâd, VIII, 244; Tezkiret'ul-evliyâ, I, 221-222.

hayrı artсын" hadisinden başkasını bilmediğini söylüyorsa da (6), el-Hatim el-Bağdâdî (v. 436/1044) Hâtim'in, Şakik b. İbrâhîm, Şeddâd b. Hakim, Abdullâh b. el-Mikdâm ve Recâ b. Muhammed es-Sağânî'den hadis naklettiğini zikreder (7).

30 yıla yakın bir zaman hocası Şakik'ul-Belhî'nin sohbetlerine devam ettiğini bizzat zikreden Hâtim'ul-Esam, onun bir gün "Benden ne öğrendin?" şeklindeki sorusuna şu cevabı vermişti: "Rızkımın Rabbinin katından geldiğini gördüm, sadece Rabbinle meşgul oldum. Bütün konuşmalarımı yazmak için Allah'ın bana iki meleği vazifelendirdiğini gördüm, sadece hakkı söyledim. Halkın benim dış görünüşüme bakdıklarını gördüm, oysa Allah benim içime ehemmiyet verir. Onun murâkibesini daha değerli ve lüzumlu gördüm, halkın bana ehemmiyet atfetme'lerini umursamadım. Allah'ın insanları kendisine doğru teşvik ettiğini gördüm ve hazırlandım. O bana ne zaman gelirse beni öldürmesine ihtiyacım yok - Ölüm meleğini kasdediyor - ". Onun bu sözleri hocasının hoşuna gitmiş olacak ki, ona: "Gayretin hoşuna gitmemiş" demişti: (8). İbn'ul-Cevzi'nin naklettiği bu rivâyete, biraz daha değişik bir şekilde diğer eserlerde de rastlanmaktadır (9). Hatta Fâtih Kütüphanesinde 4493 numarada kayıtlı bir mecmua içinde, bu sözlerin, bazı ilâvelerle genişletilerek küçük bir risâle içinde işlendiği de görülmektedir. Bunun bilâhare bizzat Hâtim'ul-Esam tarafından genişletilerek meydana getirildiği de düşünülebilir. Bu küçük risâlede "Üstâdımın - Şakik'ul-Belhî'yi kasdediyor - 8 şey öğrendim. Kendilerini öğrenen ve hükümlerine göre hareket eden kimse için bunlar kâfidir" diyen Hâtim'ul-Esam sonra sırasıyla bu 8 hususu açıklamaya koyulur:

İlk husus, insanların ayrı ayrı sevgililer edinmiş olmalarıdır. Halbuki bu sevgililer onları mezar kadar götürür, orada kendilerinden ayrılmaktadırlar. İnsanoglu hareketlerinin hesabını sevgili olarak edinirse, bu kusur bertaraf edilebilecektir.

İkinci husus olarak şahsî gayretini ifade eden Hâtim "Amma kim Rabbinin makamından korktu, nefsinin hevâ (ve hevesinden) alkoydu ise, işte muhakkak ki cennet onun varacağı yerin ta kendisidir" (Kur'an-ı Kerim: 79, 40 - 1) âyetlerini hayat prensibi edindiğini ve nefsinin Allah'a itâate muvaffak kıldığını söyler.

Üçüncü husus, insanların sahip oldukları şeylere aşırı değer atfetmeleridir. Oysa Allah teâlâ: "Sizin nezdinizdeki tükenir, Allah'ın indindeki ise bâkidir" (Kur'an-ı Kerim: 16, 96) buyurmuştur. İşte bu sebeple ele geçirdiğim her şeyi bâki olması için Allah'a havale etmişimdir.

Dördüncü husus, insanlar mal, zâti değer, şeref ve nesebe dayanarak öğünüyorlar. Oysa Allah teâlâ "Şüphesiz ki sizin Allah nezdinde en şerefli-niz, takvâca en ileride olmanızdır" (Kur'an-ı Kerim: 49, 13) buyurmuştur. Dolayısıyla ben de, Allah katında en kerim olmak için takvâ içinde hareket ettim.

Beşinci husus, insanlar birbirlerine söğmektedirler; bu nevi hareketlerin sebebi hased'dir. "Dünya hayatında onların mâişetlerini bile aralarında

(onlar değil) biz taksim ettik" (Kur'an-ı Kerim: 43, 32) âyeti üzerinde uzun uzun düşündüm. Hasedi bıraktım, insanlardan sakındım ve rızıkları taksim edişin Allah teâlâ tarafından olduğunu bildim. Böylece insanların bana düşmanlıklarından uzaklaştım.

Altıncı husus, insanlar birbirlerine zulüm etmekte, aralarında savaşmaktadırlar. Bu hadiseler karşısında "Şeytân sizin bir düşmanınızdır; onun için siz de onu bir düşman tutun" (Kur'an-ı Kerim: 35, 6) âyeti hükmüne, şeytanı bir düşman bilerek, ondan sakınmak yollarını aradım.

Yedinci husus, insanların rızık uğrunda bütün gayretlerini sarfettiklerini, bu uğurda helâl olmayan yollara dahi tevessül ettiklerini gördüm. Bu hal muvâcehesinde "Yerde yürüyen hiçbir canlı hâriç olmamak üzere rızıkları Allah'ın üstünedir" (Kur'an-ı Kerim: 11, 6) âyetinin delâletiyle, bütün mah-lûkâtın kazançlarını Allah'ın deruhte ettiğine kana-at getirdim de sadece Allah'la meşgul oldum.

Sekizinci husus, insanların kendi yaptıklarına, bedenlerin sîhâatine tevekkül ettiklerini gördüm. Ben ise Kur'an-ı Kerim'deki "Kim Allah'a güvenip dayanırsa, o kendisine yetişir." (65, 3) âyetini göz-önüne alarak sadece O'na dayandım da güçlük ve meşakkatlerden uzaklaştım (10).

Bilhassa rızık ve tevekkül hakkındaki son iki görüş, onun, hocası Şakik'in fikirlerinin ne derece tesiri altında göstermeğe kâfidir. Esasen Şakik'in rızık ve tevekkül hususundaki fikirleri, talebesi Hâtim'ul-Esam ile bunun talebesi Ebû Turâb en-Nahşebî'nin en bâriz hususiyetlerini teşkil eder. Nitekim bir gün kendisine: "Senin çölleri azığın olmadan katettiğini işittim" diyen birine, Hâtim: "Hayır onları azıkla katediyorum. Ancak benim azığım 4 şeydir: Ben dünyayı tamamen Allah'ın mülkü olarak; insanların hepsini O'nun kulları olarak; sebep ve rızıkların hepsini Allah'ın elinde ve Allah'ın hükmünün de her yerde câri olduğunu görüyorum" demişti. Bu sözler karşısında hayrete düşen adam: "Bunlar ne güzel azık! sen bunlarla âhîret çölleri katedersen, nerde kaldı ki dünya çölleri katetmiyesin" diyebilmişti (11).

Kaynaklar Hâtim'ul-Esam'ın oldukça uzun ve hareketli bir hac seferinden bahsederler. Değerli müridlerinden biri olan Ebû Abdillâh el-Havvâs'a dayanan rivâyete göre, yanında sûf giymiş 320 müridi ile birlikte hareket eden Hâtim, önce Rey'e gitmiş, orada şehrin kadısı Muhammed b. Mukâtil'i ziyâret etmiş, sonra da Kazvîn'e uğrayarak Muhammed b. Abid et-Tanâfisi ile görüşmüştü (12). Hâtim'ul-Esam'ın Bağdâd'a gelişi, büyük bir ihtimalle bu hac seferi sırasında olmalıdır. Bağdâd'ta onu büyük bir halk topluluğu karşılamıştı. İbn'ul-Hamîs'in bir kaydına göre, Rey şehri halkı, Hâtim'ul-Esam ile Muhammed b. Mukâtil ve sonra da

(6) Sifat'us-safva, IV, 137.

(7) Târihu Bağdad, VIII, 242.

(8) Sifat'us-safva, IV, 135; ayrıca bk. el-Muhtâr, 105/a.

(9) Menâkib'ul-ebrâr, 103/a-b.

(10) Fâtih Kütüphanesi, No. 4493, Semâni Mesâil, (var. 53/z - 54/b).

(11) Târihu Bağdâd, VIII, 243; el-Muhtâr, 102/a.

Muhammed b. Abit et-Tanâfisi arasında geçen mü-nâzarayı daha önceden haber vermişlerdi. Olanlardan haberdâr Bağdâdîlar, Hâtim'e: "Sen acemi birisinin ve fakat seninle konuşan herkesi mağlûp ediyorsun, nasıl oluyor?" diyorlardı. Hâtim onlara, **Ahmet b. Hanbel'in** de işittiği zaman "Ne kadar akıllı adam" demesini sağlayan şu sözü söylemişti: "Hasmım doğruyu söylerse sevinir; hata ederse üzülürüm. Ve nefsimi ona karşı bigâne kalmaktan korurum" (13).

Seven kimse samimiyetini davranışları ile gösterecektir; aksi halde yalancı olmaktan kurtulamıyacaktır: "Şu üç şeyi, yanında diğer üç şey olmadan iddia eden yalancıdır: Haram kıldığı şeylerden sakınma olmadan Allah sevgisini iddia eden; malını bu uğurda harcamadan cennet sevgisini iddia eden ve fakr'a karşı sevgi beslemeden Hz. Peygamber'i sevdiğini iddia eden yalancıdır.." (16). Zâten Allah'a karşı itaatkâr oluşun esasları da: "O'ndan korkmada (:havf); O'na ümit beslemede (:recâ) ve O'nu sevmeye (:hubb) dir.." (17). "Her şeyin bir süsü vardır; ibâdet'in süsü de korkudur.." (18). Şeyhlerden biri (19) bir gün Hâtim'e "Nasıl namaz kıılıyorsun?" demiş, o da anlatmıştı: Vakıt gelince zâh'ri ve bâtinî abdest alırım; zâhir olanı temiz su, bâtin olanı da tevbe iledir. Sonra mescide giderim, mescid-i harâmı müşâhede ederim. İbrâhim'in makamını önüme koyarım. Sağ tarafımda cennet, sol tarafımda cehennem vardır. Ölüm meleğini arkama atar, gönlümü Allah'a teslim ederim. Tâzîmle tekbir getirir, hürmetle kıyamda kalırım. Kur'anı tertil ve tefekkür ile okur, huşu ile rûkûa varır, tevâzu ile secde eder, sünnete göre selâm veririm. Ve böylece Allah azze ve celle'ye ihlâsla teslim ediyorum. Fakat kabul etmemesinden de korkuyorum" (20). Onun samimiyet ve ihlâs'a atfettiği bu ehemmiyet el-Cuneyd'in gözünden de kaçmamıştı. Nitekim el-Cuneyd, onun için: "Zamanının Siddiki Hâtim'ul-Esam'dır" diyecektir (21).

Allah'a âsi oluşun sebeplerini "**K**ibir, hırs ve hased'te" (22) gören Hâtim, insanın kendi nefsinde şu üç seni istemesini arzular: riyâsız emel-i sâlih; tamâsız alış; minnet altında bırakmadan veriş ve cimrilik etmeden elde tutma" (22). Munâfık ile müminin hareketlerindeki ihtilâf da bunu gösterir: Münâfık hırsı alır; şüphe ile korur ve riyâ ile harcar; oysa mümin korkuyla alır; sünnete göre hareketle elinde tutar ve Allah için hâlis bir niyetle harcar" (23).

Hâtim'ul-Esamın kaynaklarda rastlanılan hatırlatılmağa değer sözleri arasında şunlar da vardır:

— Eğer Allah'ına karşı gelmek istiyorsan, seni görmeyeceği bir yerde âsi ol (24).

— Rabbinin hizmetine sarıl ki dünya hakır, cennet te âşık bir halde ayağına gelsin (25).

— Zühd'ün başı Allah teâlâ'ya güven, ortası sabır; sonu da ihlâsdır (26).

— Dünyadan kaybettiğin ve dolayısıyla üzüldüğün her şey senin aleyhinde; âhiretten kaybettiğin ve üzülmediğin her şey de senin lehinedir (27).

Hâtim'ul-Esam, Said b. Muhammed er-Râzi ve emsâli gibi (28) birçok sûfiler yetiştirmiştir ki bunların en meşhurları **Ahmed b. Hadra-veyh** (v. 240/854) ile (29) **Ebû Abdillâh el-Hayvâs** (30) idiler. Horasan mektebine mensup meşhur diğer bir sûfi olan **Ebû Turâb en-Nahşebi** (31) (v. 254/859) de onun sohbetlerine iştirak etmiş değerli bir talebesi idi (31). Hâtim'ul-Esamın, bu talebelerine söylediği bir sözden 4 hanımla evlendiği ve 9 çocuğunun olduğu anlaşılıyor ki (32) çocuklarından birinin isminin Haşnâm olduğu Tabakât'us-Sulemi'de kayıtlıdır (33). Hâtim yukarıda mezkûr talebeleri dışında, kendisinden rivâyet edenler arasında Nişâburlu büyük kâri **Hâmid b. Muhammed el-Leffâf** (v. 266/897), **Hamdân b. Zî'n-nûn**, **Muhammed b. Fâris el-Belhiyân**, **Muhammed b. Mukrim es-Saffâr el-Bagdâdî** (34) de vardır. Onun zâhidâne ve hikmetli sözlerinin bir araya getirildiği (35) ve müteber tasnifatı olduğu zikrediliyorsa da bugün için muhtelif takabât kitaplarında görülen sözleri ile mezkûr **Semâni Mesâil**'den başkası bize kadar gelmemiştir.

Hâtim'ul-Esamın 237 h. (85 İm.) de Tirmiz şehri yakınlarında **Vâşecerd** köyünün ilerisinde bir dağ üstünde kurulmuş "**Re's Seruvend**" adında bir tekke'de ruhunu teslim etmişti (36).

(12) **İbn'ul-Cevzi**, Hâtim'ul-Esamın bu ziyaretlerinde gerek Muhammed b. Mukâtil ve gerekse Muhammed b. Abid et-Tanâfisi ile bâzi meselelerde münakaşalar ettiğini zikreder (bk. **Telbisü İblis**, 153-154).

(13) **Târihu Bağdâd**, VIII, 242: Hâtim'in tarihi kaydedilmeyen bu ziyareti esnasında, **Ahmed b. Hanbel** ile hayli münaseetlerde bulunduğu görülüyor (VIII, 242). Onun yine bu sefer sırasında Halife ile de temasları olduğuna dair kayıtlar varsa da, durumu sarahatle vaz'a kifâyet etmemektedirler. (Bk. **Tezkiret'ul-evliyâ**, I, 227. Ayrıca bk. **Malife er-Reşid** ile münaseetleri, **El-Muhtâr**, 103/a).

(14) **Tabakât'us-Sulemi**, 97; **Levâkih**, I, 80; **Menâkib**, 102/b.

(15) **Tabakât'us-Sulemi**, 95.

(16) **Risâlet'ul-Kuşeyriye**, 66; **Tezkiret'ul-evliyâ**, I, 226.

(17) **Bunun Asım b. Yûsuf** olması mümkündür (Bk. **Sıfat'us-safva**, IV, 136).

(18) **Tezkiret'ul-evliyâ**, I, 225; **Sıfat'us-safva**, IV, 135; **Sezerât**, II, 88.

(19) **Tezkiret'ul-evliyâ**, I, 221.

(20) **Tabakât'us-Sulemi**, 95; ayrıca bk. **Not: 10**.

(21) **Tabakât'us-Sulemi**, 95.

(22) **Tabakât'us-Sulemi**, 97; **Nefehât**, 64.

(23) **Tabakât'us-Sulemi**, 97; **Menâkib'ul-erâr**, 102/b.

(24) **Târihu Bağdâd**, VIII, 245; **Tezkiret'ul-evliyâ**, I, 226; **Menâkib**, 104/b.

(25) **El-Muhtâr**, 104/b; Hâtim'ul-Esam, hüzn hakkındaki bu görüşüne, hocası **Şakik'ul-Belhi'nin** kuvvetli tesiri altında kalmış görülüyor (Bk. **Levâkih**, I, 61).

(26) **Tezkiret'ul-evliyâ**, I, 222.

(27) **Tabakât'us-Sulemi**, 91; **Kşef'ul-mahcûb**, 142; **Tezkiret'ul-evliyâ**, I, 257.

(28) **Târihu Bağdâd**, VIII, 242; **el-Muhtâr**, 102/b.

(29) **Tabakât'us-Sulemi**, 146.

(30) **Târihu Bağdâd**, VIII, 244; **Sıfat'us-safva**, IV, 136.

(31) **Bk. s. 91**.

(32) **Târihu Bağdâd**, VIII, 242.

(33) **Târihu Bağdâd**, VIII, 241.

(34) **Tabakât'us-Sulemi**, 91.